

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ОБДАРОВАНОСТІ У СУБ'ЄКТНО-ВЧИНКОВОМУ ВИМІРІ

Вікторія ШУЛЬГА (ГРИДЖУК)

*Завжди ми будемо знаходити в людині те,
що не вкладається ні в яку теорію.*

С. Д. Максименко

Постановка проблеми. Здавна людство бентежила і водночас захоплювала природа здатності окремих індивідів досягати таких результатів у процесі активного пізнання і освоєння світу, що граничать з межею можливого у вимірі людського існування. Цей феномен завжди був і залишається предметом наукового інтересу, адже його розуміння відкриває шлях до управління процесом створення цінностей будь-якого порядку. Певні експлікації щодо виникнення наукової термінології у сфері дослідження означеного соціально-психологічного явища свідчать про складність і неоднозначність розуміння останнього аж до прийняття його надприродного походження, на що, власне, вказує етимологія поняття «обдарованість». Тож, якщо говорити про історіогенез такої термінології, і, зокрема, історіогенез обдарованості, то цілком природнім видається звернення наукової думки передусім до психогенетичної складової здібностей людини (задатків, генотипу).

Утім, це не дозволяє повною мірою відповісти на той широкий спектр питань, що виникають навколо зазначеної проблематики. Чи не тому значна частина науковців досить довго (зокрема, у вітчизняній психології ХХ століття) вважала за доцільне пояснювати природу неабияких здібностей людини соціальними умовами її особистісного розвитку. Внаслідок цього до сих пір у традиційній психології дається взнаки тенденція розглядати походження здібностей як питання про те, що важливіше - біологічні,

морфологічні, фізіологічні задатки як передумова розвитку здібностей чи соціальне оточення, в якому ці здібності формуються.

Проте проблеми в такому вигляді не існує, оскільки, з одного боку, «людина буде оволодівати діями і досягати різних цілей обов'язково, якщо вона є нормальним функціонуючим членом суспільства» (С. Д. Максименко), з іншого - вона інтуїтивно, підсвідомо і свідомо потребуватиме, шукатиме і відчуватиме себе комфортно в тих соціальних умовах, що сприяють розвитку її вроджених задатків. Тож, на сучасному етапі розвитку науки дедалі помітнішою стає тенденція до комплексного підходу у вивченні психології здібностей. Зокрема, досить цікавою на разі видається спроба сучасних психофізіологів поєднати генотип і фенотип та пояснити зв'язок між спадковістю і середовищем (введення поняття ендотипу), визначити їх вплив на формування індивідуальності людини (I. I. Gottesman, T. D Gould, D. Posthuma, E. J. C. de Geus, D. I. Boomsma, Т. М. Марютіна, І. В. Равич-Щербо, С. Б. Малих, М. С. Єгорова, Т. О. Мєшкова).

Окремо слід відзначити, що проблема здібностей та обдарованості довгий час розглядалася переважно як прерогатива педагогічної науки і лише з другої половини ХХ століття стала об'єктом досліджень як зарубіжних (Дж. Гетцельс, П. Джексон, М. Осборн, Дж. Гілфорд, Е. де Боно, Дж. Галлагер, Дж. Рензулі, А. Танненбаум, П. Торренс, Ч. Спірмен, К. Хеллер, Р. Стренберг) так і вітчизняних (Д. Б. Богоявленська, В. Д. Шадріков, Н. С. Лейтес, Є. П. Ільїн, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, Б. М. Теплов, С. Л. Рубенштейн) психологів. Кожен із вищезазначених авторів запропонував свій погляд на її вирішення чи навіть психологічну концепцію обдарованості, що дало значний методологічний і методичний ресурс як для теоретичної, так і для емпіричної психології здібностей. Значну увагу було приділено віковим особливостям обдарованості, а також тим соціально-психологічним чинникам, що впливають на процес її розвитку. Останні утворюють собою певний відправний конструкт, що присутній в усіх

психологічних концепціях обдарованості. Утім, жодна з них не може претендувати на науково-теоретичну довершеність і безапеляційність.

Пояснюється це тим, що розмаїто представлені в теоретичній психології концептуальні засади обдарованості апелюють в цілому до області граничних абстракцій та пошуку їх інструментального втілення в здібностях та поведінці індивіда. Натомість сама феноменологія обдарованості, пов'язана із таємницею присутності психічного у світі, залишається поза увагою, а разом з нею поза увагою залишаються і сутнісні характеристики людини в світі, без яких, власне, унеможлиблюється цілісне уявлення про розвиток людини.

Тож, на наш погляд, актуальними на разі стають питання в дещо іншому пошуковому ключі, а саме: яким є відношення між категоріями «обдарованість», «людина», «особистість», «суб'єкт»; у якій площині функціонування і розвитку здібностей проявляють себе сутнісні характеристики існування людини в світі; чи є і яким є зв'язок між здібностями і психічними функціями; чи існує так звана «загальна обдарованість» як універсальна здібність (здібність до всього), якщо існує, то що вона таке, яким є її змістовне поле і вплив на процес становлення індивіда власне людиною і чи можливо розглядати останню як одиницю соціально-психологічного аналізу?

Вирішення цих питань в єдиному методологічному ключі відкриває горизонти для цілісного, системного підходу до проблематики обдарованості, що є необхідним і важливим на сучасному етапі розвитку психологічної науки, націленої на дослідження індивідуально-неповторного душевно-духовного світу людини та її самотворчих сил.

Подібний підхід у вітчизняній психології, на нашу думку, намічений у філософсько-психологічних напрацюваннях С. Л. Рубінштейна та В. А. Роменця щодо визначення та виявлення ознак власне людського способу існування в світі та в межах сучасної суб'єктно-вчинкової

психологічної парадигми, розробленої В. О. Татенком, що має на меті побудову теоретико-методологічного конструкту, спрямованого на вивчення основ душевно-духовного розвитку людини і насамперед тих принципів, способів і засобів творення форм, якостей психічного, що слугують розкриттю цілісної картини психічного життя людини.

Тож, **завданням цієї статті** є теоретичне дослідження феноменології обдарованості в контексті суб'єктно-вчинкового підходу.

Сутнісний зміст. Термін «обдарованість» є на сьогодні науково обґрунтованим. У професійній літературі часто зустрічаємо визначення обдарованості, теоретична психологія наводнена безліччю відповідних моделей. Утім, коли мова заходить про діагностику та предметні рекомендації щодо розвитку останньої, як науковці, так і практики переходять до певної градаційної методи. З одного боку, цей факт можна пояснити бажанням «дійти до самої суті», дослідивши і визначивши прояви психічного у конкретних сферах (зокрема афективній, когнітивній) через певні властивості психічного проявляти себе у зовнішньому світі, і тим самим знайти домінанти, від яких залежить розвиток того, що не можна прикметно відчутти, побачити, але воно позначається на людському поступі до самоздійснення. З іншого боку, перед нами проблема вивчення цілісного явища, що має психічну природу, а отже безпосередньо пов'язане з душевно-духовним змістом людського життя, досить складним для емпірики.

Спробуємо з'ясувати передусім те, що лежить на поверхні і криється в етимології терміну. Не викликає сумнівів той факт, що так звані задатки дитина отримує в дар від батьків. Їх можна розглядати як своєрідний вклад роду в своє майбутнє і в той же час як його своєрідний код, візитку, подаровану окремому своєму представникові задля того, щоб він відбувся як людина вже нового покоління і суспільства в унікальний спосіб, обраний для нього серед безкінечності можливостей. Таким чином, на генетичному рівні батьки допомагають «новопризначеній» душі на шляху, повному

випробувань, продовжити життя в його істинному, духотворчому сенсі. Власне, це одне із пояснень, чому наділення людини тим чи іншим набором здібностей називають обдарованістю.

У даному контексті етимологічні експлікації щодо вищевказаного поняття суттєво привідкривають завісу над його феноменологічною таємницею. Зрозуміло, що основне навантаження на разі містить у собі корінь слова – дар, але не випадковим є і вжитий при ньому префікс «об-». Степан Наливайко в праці «Індоарійські таємниці України» говорить про тотожність префіксу об- санскритському abhi- — префіксу зі значенням «довкола», «довкруз», «скрізь». Ці префікси послуговуються посиленню значення основного слова [6], у нашому випадку слова «дар». Але з якою метою? Що криється за словом «дар», тобто яким є його образно-смісловий, семантичний зміст?

З'ясування морфемної структури слова показує, що явище, позначене словом «дар», визначається на рівні словотвору коренем да (від слова дати) і суфіксом -р (такий суфікс мають слова жир, пир, які відповідно походять від жити і пити) [5].

У тлумачному словнику Т. Ф. Єфремової ми зустрічаємо таке пояснення значення слова «дар»: те, що дається безоплатно; подарунок// Щось дуже цінне, важливе, чим людина наділена від природи.// Благо, дане людині долей, часом і т.п. [14]. Прикметним на разі стає і погляд на семантику слова «дар» у філософському словнику. Дар є перекладом важливого терміну філософії пізнього Хайдеггера «Es gibt». Останній перекладається буквально як «воно (це) дається», інакше «має місце». Дар протиставляється «є» як модусу присутності і існування та, виражаючи чисту ідею чистої можливості, характеризує даність феномену взагалі і буття зокрема. Дар у тому, що саме ця область абсолютної безпосередньої даності сама по собі не дається. Безпосереднє ніколи і ніде не дається, воно повинно бути відтворене, оскільки як «найпростіше з простого», «найближче в безпосередньому і

найвіддаленіше по доступності» завжди безповоротно зникає в часі і виникає у вигляді нашарування дослідів [11].

Таким чином, подароване є лише завдатком наступній кропіткій роботі по його відтворенню і продовженню в новий спосіб і в новій формі в іншому часі при інших можливостях і векторах розвитку. Отож, короткий феноменологічний і етимологічний аналіз, застосований до терміну «обдарованість», засвідчує, що це поняття несе в собі значне смислове навантаження і дозволяє підходити до особливостей психічного, духовного розвитку людини послідовно і глибоко, звертаючи увагу не лише на зовнішні, видимі прояви індивідуального в людині, але й скриті потенції, що потребують своєї актуалізації.

Обдарованість відображає цілісне явище суми інтенцій і потенцій заглибленої в себе Я-індивідуальності у її спробі самовиявити діаду буття колективного несвідомого, переданого в генотипі її роду, і власної свідомості в її абсолютній чистоті і прозорій невимушеності. Тому вона є неповторною в кожному окремому випадку. Усвідомлення власної обдарованості стає визнанням і прийняттям власної унікальності. Але в той же час воно закладає підвалини розуміння людиною своєї духовно-душевної сутності і призначення, згідно якого кожен отримує «в дарунок» свій унікальний набір життєвих засобів (здатків, здібностей). І чим раніше індивід розкриє свою таємницю обдарованості, тим швидше він вирішить для себе питання: хто я? - ким я можу/мушу бути? – що я зроблю? – ким я стану? А відтак життя його складеться якнайкраще.

ОБДАРОВАНІСТЬ І ВИМІР ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ

Виходячи з вищезазначеного, обдарованість варто розглядати в системі координат «людина – світ». На жаль, ми звикли говорити переважно про особистість, тобто зосереджуватися переважно на соціальному пласті існування людини, але таким чином духовний пласт, визначаючий спосіб існування людини у світі, залишається поза увагою дослідників. Так,

вивчення його, і, зокрема, емпіричним шляхом, є надто складним і нагадує спроби ловів казкового жар-птаха, але він має бути об'єктом психологічних досліджень, оскільки представляє собою безпосередній предмет домагань психології як науки. У той же час в сучасній науці ми стаємо свідками підміни понять найтоншої організації - підміни людини особистістю, спроби вивести із останньої основи людського життя, того персонцентризму, що успішно продукується психологією [1]. Саме природа таких явищ як обдарованість змушує повертатися в лоно власне психології як науки про душу.

Ми говоримо про обдаровану людину, обдаровану дитину, але не говоримо про обдарованого індивіда чи обдаровану особистість. Перше поняття (індивід) охоплює онтогенетичні особливості людини, тож передбачає наявність успадкованих психічних властивостей, здібностей, але при цьому не визначає шлях їхнього «оживлення», «не вдихає» в них нове життя. О. Г. Асмолов слушно зауважує, *індивід* - це людина як носій психічних доособистістних функцій, у тому числі морфологічних і фізіологічних [12]. Як бачимо, в зміст цього поняття не входять ті психологічні характеристики, які визначають собою подальший розвиток людини. У той же час відомо, що обдарованість не проявляється відразу при народженні, а виявляє себе у певному віці за відповідних соціальних умов і надалі розвивається протягом усього життя. Тому вжити по відношенню до індивіда «обдарований» означало б подати лише частину від цілого, тобто представити на загальне заповнення недорозвинену субстанцію - напівлюдину.

Поняття «особистість» також не рівнозначне поняттю «людина», воно є значно вузьчим по відношенню до останнього. А. В. Петровський визначав особистість як людину, що є суспільним індивідом, суб'єктом пізнання і об'єктивного перетворення світу, тобто *особистість* - та ж людина, тільки абстрагована від її біологічної, природної сторони, і розглядається як

соціальна істота [там само]. У контексті цього дослідження значущим стає визначення особистості Р. С. Немовим: «Особистість - це людина, взята в системі таких психологічних характеристик, які соціально зумовлені, проявляються в суспільних за природою зв'язках і відносинах, є стійкими і визначають вчинки людини...» [там само].

Таким чином, особистість як специфічна, така, що не зводиться до інших вимірів конструкція, не є самодостатньою і не несе в собі кінцевий смисл. Смисл цей з'являється чи, вірніше, здобувається в певних обставинах, відносинах, зв'язках з сутнісними характеристиками людського буття. Іншими словами, сутність особистості і сутність людини відрізняються одна від одної тим, що перша є спосіб, інструмент, засіб організації досягнення іншої, а відтак перша отримує смисл і виправдання в іншій [1]. Зосередивши увагу на форматі особистості, ми тим самим відходимо від людини як «першого вільновідпущеника природи» (І. Гердер), але й зрозуміти людину можна лише зрозумівши особистість в ній, оскільки остання є полем битви за людину, тим психологічним знаряддям, органом, що постійно координує і спрямовує процес формування і створення в собі людини. Утім, яким би значним не був цей орган, він залишається лише органом, тобто частиною цілого, і обдарованість, що несе в собі ознаки психічного цілого, не може бути представлена в ньому у всій своїй повноті. Допустимим на разі вбачається лише приписування характеристик обдарованості певним соціально-психологічним чи соціально-політичним якостям особистості на кшталт лідерства. Власне, тому керувати, а нерідко маніпулювати особистістю набагато простіше, ніж людиною. Взагалі маніпулювання є породженням соціальним, тож воно є сумірним таким психологічним явищам, які близькі йому за природою. Особистість є саме такою, а от обдарованість – явище іншого виміру, що має духовно-екзистенційну природу, і тому обдарованою людиною можна маніпулювати лише в контексті її особистісного життя в певному оточенні в певний час і в певному місці.

Лише по відношенню до людини можна застосувати категорію «буття», «бытийствует не личность, а человек» [там само]. І лише в межах людської буттєвості проблематика обдарованості стає зрозумілою і займає належне їй місце. У цьому контексті з'являється можливість розглядати обдарованість як подаровану природою потенційність і безкомпромісну підказку щодо першозначущості певних граней психічного у поліфонічному розвитку людини на шляху осягнення нею своєї сутності і призначення та досягнення автентичного рівня буття, що вирізняється внутрішньою свободою від власних страхів і зовнішньою свободою від тиску ситуації, тобто є рівнозначним самодостатності і цілісності.

Обдарованість «оживає», структуруючись у певному наборі здібностей, подібно до того, як людина проходить становлення в особистості, і в той же час, як особистість черпає насагу із духовного начала людини, здібності в конкретному індивіді підсилюються обдарованістю і таким чином отримують поштовх для подальшого розвитку. При цьому здібності кваліфікують особистість як суб'єкта діяльності і стають приналежністю особистості та зберігаються за нею як потенція навіть у той момент, коли вона не діє. [10]. Таким чином, вони функціонують як психологічні засоби розвитку того сутнісного, знакового для розвитку психічного, що ми вкладаємо в поняття обдарованості людини. І в цьому сенсі теорія обдарованості людини лише починає своє життя і чекає на своїх дослідників.

Не випадково сучасний російський науковець В. Д. Шадріков звертає увагу на маловідому думку Б. М. Теплова: «Я не передбачаю дати загальну теорію обдарованості, не передбачаю навіть розвинути яку-небудь гіпотезу про те, якою має бути така теорія. Зараз це ще не може бути виконано. Мало того, всякі спроби створити теорію чи гіпотезу про природу обдарованості при тому запасі позитивних знань, які ми маємо, шкідливі... Радянська психологія ще тільки починає досліджувати обдарованість». [15, с. 10-11]. Зі зрозумілих причин свою закінчену концепцію обдарованості радянська наука

так і не запропонувала світовій спільноті, хоча і мала значні напрацювання в психології здібностей та психології творчості (Б. Г. Ананьєв, О. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, М. Д. Левітов, Н. С. Лейтес, О. М. Леонтєв, О. М. Матюшкін, В. М. М'ясищев, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, К. О. Славська, Л. І. Уманський та інш.).

Про глибину наміченого у вітчизняній психології ХХ століття підходу до дослідження феномену обдарованості свідчать, зокрема, роботи С. Л. Рубінштейна, в яких він окреслює коло фундаментальних методологічних проблем для психології здібностей майбутнього. Так, він ставить питання про співвідношення між обдарованістю та психологічною функцією, що в перспективі своїй націлене на вирішення проблеми розвитку «вищих психічних функцій» (Л. С. Виготський) через оволодіння суб'єктом власними процесами поведінки; піднімає питання про природу загальної обдарованості і її значення для розвитку здібностей.

З позиції сучасної науки питання встановлення взаємозв'язку і відношень психічної функції, обдарованості і здібності, здібностей і родових форм діяльності, психічних функцій і функціональних систем, що реалізують ці функції, є найважливішими [там само, с. 11], оскільки дозволяють зрозуміти природу суб'єктності людини, процес її самопотенціювання, морально-творчого (вчинкового) до визначення.

Обдарованість, - писав С. Л. Рубінштейн, - нетотожна якості однієї функції, навіть якщо мова буде йти про мислення... Функція є продуктом далекосяжного аналізу, що виділяє окремі психологічні процеси, співвіднесені з предметами, їх властивостями, відносинами, якостями, з їх сутністю – взагалі зі світом, визначеним в загальних категоріях діалектичної логіки. Обдарованість же, як і характер, визначає більш синтетичні, комплексні властивості особистості [цит. за 15, с. 11]. Таким чином, приходиться до висновку В. Д. Шадріков, психологічна функція характеризується аналітичністю і абстрактністю, обдарованість* –

синтетичністю і конкретністю, а здібність – аналітичністю і конкретністю, які виступають конкретним проявом психологічної функції [там, само, с. 13].

Утім, якою є природа обдарованості, чим зумовлені її синтетичність і конкретність?

У своїй останній праці «Життя і смерть: осягнення розумом і вірою» В. А. Роменець говорить про «універсальну обдарованість» і «конкретні здібності особистості» [9]. Фундатор психології вчинку зауважує, що людина містить в собі універсальну обдарованість, що позначає собою особливу психічну властивість, здатність індивіда опанувати буття у власне людський спосіб – «переживати» його і тим самим визначати своє місце в світі, ставити перед собою певні завдання [там само, с. 98]. У цьому переживанні і постає універсальність людини, «яка шукає певну форму, пов'язану з наявними в кожного окремого індивіда здібностями» [так само]. «Все в людині і людина в усьому – ось що означає універсальна обдарованість. Це і багатогранність характеру, що дає можливість людині універсально спілкуватися з різними людьми, розуміти їх життєві настанови, вчинки. Страждати болями всього людства – головне вираження універсальної здібності людини [там само, с. 99]. У цьому контексті обдарованість є особливою психогенетичною (на межі пластів архетипового, колективного несвідомого і свідомо інтеріоризованого загальнокультурного) властивістю людини як душевно-духовної істоти жити у вчинковий спосіб серед собі подібних. Як така вона дається людині від народження як певний архетиповий паттерн і присутня все її свідоме життя. Виявляє себе універсальна обдарованість у морально-творчих діях, учинках людини. Задля здійснення останніх кожен індивід розвиває свій персональний набір

** Під обдарованість розуміємо загальну обдарованість чи даровитість (за визначенням С. Л. Рубінштейна).*

здатків, що виростають до рівня здібностей. І вже різноманіття вчинків людини представляє багатогранність її особистості, яка «може бути у всьому і при цьому не мати характерологічної односторонності» [4].

Зосередимося на такому, власне, соціально-психологічному погляді на природу людської обдарованості.

ОБДАРОВАНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ (ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ)

Свого часу у вітчизняній психології зародилася тенденція розглядати в контексті проблематики обдарованості проблему творчої самореалізації особистості*. Вивчати її стали з точки зору життєвого шляху особистості (С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова). При цьому науковці умовно виділили дві протилежні життєві позиції особистості: ставлення до життя як до вже поставленої (суспільством, традиціями) задачі та ставлення до життя як до творчої задачі, а за такої умови життєвий шлях стає для людини творчим актом її самореалізації.

Вищезазначене бачення було покладене російськими колегами Д. Б. Богоявленською, В. Д. Шадріковим, Ю. Д. Бабаєвою, В. Н. Дружиніним, Н. С. Лейтесом, В. І. Пановим та іншими в основу розробки нині діючої в сусідній державі «Робочої моделі обдарованості» [8], в якій чітко простежується відхід від розуміння обдарованості як кількісного ступеня

** У вітчизняній психології проблема обдарованості актуалізувалася лише наприкінці 80-х років (О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, Б. М. Теплов), визначальними при створенні концептуальних засад обдарованості стали творчий потенціал і творча активність особистості. Так, О. М. Матюшкін запропонував синтетичну структуру творчої обдарованості, якою ми користуємося і дотепер. Він виділив у структурі обдарованості домінуючу пізнавальну мотивацію і послідовну творчу активність, що виражається у виявленні нового компоненту при постановці й розв'язанні проблем. Пізніше ряд вітчизняних науковців (В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, В. В. Клименко) пов'язали творчість з постановкою та вирішенням нових задач або зі знаходженням нових способів вирішення задач, що розв'язувались раніше.*

вираження здібностей і перехід до розуміння обдарованості як системної якості психіки, що розвивається протягом життя, визначає собою можливість досягнення людиною більш високих (незвичайних) результатів в одному чи декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми і складається з двох

основних компонентів - мотиваційного та інструментального (на відміну від західних багатофакторних моделей обдарованості А. Таттенбаума, К. Хеллера і т.п.).

Зрозуміло, що подібні думки ми вже зустрічали у представників гуманістичної та екзистенціально-феноменологічної психології (К. Роджерс, А. Маслоу). Вони у творчості вбачали перш за все процес створення, відкриття нового і тим самим розглядали творчість як глибинну потребу людини в самореалізації. Окрім того, маємо напрацювання Дж. Гілфорда, Е. Торренса та їхніх послідовників щодо творчої обдарованості як складної інтегративної системи як особистісних, так інтелектуальних утворень, а також інвестиційну модель обдарованості Р. Стренберга і Е. Гринренко, де здатність творити визначається як основна ознака обдарованості.

Проте саме на теренах пострадянської вітчизняної психології з'являється уявлення про особистість як відкрити багатовимірну цілісну систему, що розвивається (Б. Г. Ананьєв, Н. І. Непомняща). І в цьому випадку ми маємо достатньо підстав говорити про обдарованість як про потенціал, адже перед нами з'являється реальна жива людина із плоті і крові; їй властиві внутрішні протиріччя, у неї є не лише відчуття, почуття, уявлення, думки, але також і потреби; в її житті бувають конфлікти, які вона в силу своєї природи має вирішувати переважно у нестандартний, властивий лише їй спосіб. Це, зокрема, дозволяє сучасному російському психологу Н. І. Непомнящій, обстоюючи позицію цілісно-особистісного підходу до вивчення людини, вбачати у творчості форму життя особистості [7, с. 117], а українським психологам акцентувати увагу на проблемах життєвого вибору людини, її життєвих завдань і домагань (Т. М. Титаренко), учинковому потенціалі та вчинковій активності як показниках власне людського способу буття в світі (В. О. Татенко, Я. Є. Кальба).

Тож, можемо говорити про *обдарованість* у дотепер незнаному ключі – як про *потенційно закладену в людині універсальну здібність до досягнення*

власної завершеності, що пов'язана з надією здійснити, вичерпати себе, тобто досягти рівня соціально-психологічної зрілості. Прикметними на разі є слова В. А. Роменця: «людина повинна зреалізувати завершеність, але не в її природному вигляді, а в діяльності – переважно творчій» [9, с. 97]. На разі стають зрозумілими і займають своє належне місце в конструюванні людиною власного життя усі психологічні явища, позначені значущим смисловим доповненням само- : самопізнання, самовираження, самоздійснення.

Принцип здійсненності (В. А. Роменець) стає найважливішим життєвим принципом для людини з перших її порухів в лоні матері, але повною мірою він визначає життя індивіда після народження. Життя взагалі і, зокрема, власне життя постає перед дитиною як таємниця, невідоме поле, яке потрібно перейти за будь-яку ціну, а для цього необхідно діяти, і не просто діяти, а саме творити, вчиняти аби максимально прискорити настання моменту завершеності задля пізнання повноти людського буття, відчуття щастя. Згадаймо гетевського Фауста з його бажання сказати «Зупинися мить, ти прекрасна» після досягнення відчуття здійсненності. Воно є квінтесенцією психологічної зрілості людини, її завершеності. Для цього людина увесь час планує і перепланує свою діяльність (життєдіяльність), шукає нові форми здійснення і в цьому виражається її універсальна обдарованість. «Необхідність завершеності є основним смислом, мотивом творчості» [там само] і додамо вчинкового звершення. Але здійснення певного вчинку позначає собою «завершеність, що викликає незавершеність», яка породжує нове незадоволення існуючою ситуацією, і людина знову перевіряє себе на готовність до творчої діяльності, наступного вчинку висуненням нового задуму.

На разі усі спеціальні здібності, розвинені індивідом протягом життя внаслідок дії різних чинників, видаються необхідними передусім для реалізації універсальної обдарованості людини. Без останньої у

вищерозглянутому контексті вони нівелюються, втрачають свою цінність, стають безцільними і беззмістовними.

Таке розуміння феноменології обдарованості знімає собою пустоти в моделях «ядра обдарованості», в загальновідомих визначеннях цього явища, позначеного промислом божим уже в акті приходу людини в цей світ, пояснює химерність дроблення цілісності останнього.

Відтак, на часі говорити про обдарованість як особливу знакову властивість психічного, що має духовно-вчинкову природу. При цьому духовне є її змістовним полем, а вчинкове – інструментальним проявом репрезентації, «опредмечення» духовного в сферах соціальної взаємодії з іншими людьми.

Обдарованість у цьому трактування стає визначальною ознакою нормального розвитку людини, оскільки, з одного боку, вбирає в себе, а з іншого - генерує собою всі атрибути «норми розвитку людини» [2]. Таким чином, кожна людина обдарована з огляду на те, що вона має універсальну обдарованість як найбільшу духовно-творчу потенцію в собі. Інша справа, що з цією потенцією відбувається протягом життя людини. У цьому сенсі найважливішим внутрішнім чинником розвитку останньої залишається спосіб відношення до іншого, що є центральною смислоутворюючою характеристикою людини. Найперша з усіх умов життя людини - зазначав С. Л. Рубінштейн – це інша людина. Відношення до іншої людини, в цілому до людей утворює основу людського життя, її серцевину. «Серце» людини все зіткане із цих відношень; те, чого воно вартує, цілком визначається тим, до яких стосунків з іншими людина прагне, яке відношення до іншої людини здатна продукувати [цитата за 2].

Пізніше В. А. Роменець продовжить і поглибить цю думку: «Психологічна зрілість людини знаходить вираження не просто у визнанні самоцінності Іншого, а в здібності продуктивних взаємин з ним, що

знаходить вираження у взаємному збагаченні через духовну змістовність кожного» [9, с. 96].

Вивчення семантичного простору, лексико-семантичного поля висловлювання В. А. Роменця дозволяє говорити про розстановку вченим акцентів у проблемі ціннісного для людини і векторальності її соціального життя, що є основною для соціальної психології. Сема ціннісного об'єднує 4 семантичні компоненти висловлювання: 1) психологічну зрілість; 2) здібність продуктивних взаємин з Іншим, 3) взаємне збагачення і 4) духовну змістовність кожного. При цьому ключовим є перший семантичний компонент – психологічна зрілість, яка при перенесенні на проблему ціннісного для людини зосереджує в собі сенс руху людини власним життєвим шляхом. Утім, це беззаперечна істина. Нас цікавлять передусім інші три семантичні компоненти, оскільки саме вони вказують на вибір людиною того виміру соціальної поведінки, що зумовлений її прагненням досягти тієї-таки психологічної зрілості. Але більше того, В. А. Роменець деталізує цей вимір і пов'язані з ним соціально-психологічні гаранті його здійсненості. Так, він вказує на необхідність задіяності тих психологічних характеристик людини чи то її внутрішнього резерву, потенціалу, що апріорі забезпечують саму можливість самоздійснення людини в світі людей. Це здібність до продуктивних взаємин з самоціннісним Іншим. Нарешті науковець визначає процес, в якому така здібність зреалізовується і разом з тим формується. Взаємне збагачення. Цей процес позначає собою інтеріоризацію особистістю загальнолюдських і окремо взятих життєстверджуючих індивідуальних смислів, цінностей, значень, доповнення їх власним і подальшу репрезентацію, вже збагачених особистим, у соціальне середовище. Власне, йдеться про суб'єктно-вчинковий спосіб життєздійснення. На завершення, останній семантичний компонент - духовна змістовність кожного учасника взаємодії – звертає нашу увагу на те психологічне осердя, серцевину, що мотивує і спонукає людину на вибір

такого вектору життєствердження. Це внутрішній світ людини, її переживання, їх знаково-символічна наповнюваність, що засвідчує психологічну спроможність відбутися у людський спосіб.

Перед нами обдарованість у розрізі її структури і перспектив розвитку. Але це вже предмет наступної наукової розвідки у психологію обдарованості людини в її суб'єктно-вчинковому вимірі. На разі для нас важливим стало визначення лише вектору розуміння феномену обдарованості у цьому науково-пошуковому ключі. І останнє міркування. Обдарованість (у значенні «універсальна обдарованість») - це інтегральний прояв передусім духовних здібностей (поняття «духовні здібності» введено в науку В. Д. Шадріковим в 90-х роках ХХ століття), вона є системною якістю суб'єкта вчинково довизначати із себе світ. Лише усвідомлення власної обдарованості, потреба і бажання її розвивати характеризує особистість як цілісність, що розвивається, коли під останньою розуміється «переживання самоототожнення людини, що виходить за межі напередвизначеного» (В. А. Петровський). З одного боку, вона вимагає по відношенню до себе, а з іншого – зумовлює собою самопричинне здійснення людським індивідом в його доцільно-вибірковій, партнерській і, водночас, перетворювальній взаємодії з природним і соціальним оточенням актуалізації власної інтенції (напруженої спрямованості) і реалізації відповідної потенції (реальної можливості) [13]. Обдарованість є тією психогенетичною даністю, яка уособлює в собі життєво-енергетичний, суб'єктно-вчинковий ресурс людини і продукує собою її спроможність і творчу здатність рухатися до себе ідеальної, переживати радощі і болі світу спільно з Іншим на спільній території і у такий спосіб досягати стану відчуття власної завершеності. Умовою успішності такого продукування є включеність особистості в «Мир-режимний простір» (О. А. Донченко) існування з Іншими та взаємовизначення в ситуації, взаємопереконування в мотивації, взаємозобов'язування в дії і взаєморефлексія в післядії, що в сукупності своїй

представляють спільний учинок двох і більше людей. При цьому спільний учинок визначається нами як «усвідомлюваний, цілеспрямований і в той же час спонтанний, а також лінійно-нелінійний життєтворчий акт двох і більше людей, що передбачає вільний і бажаний для кожного з учасників взаємообмін наявними у них духовно-екзистенційними ресурсами (цінностями, смислами, досвідом), а також процес спільного творення людьми нових вимірів індивідуального та суспільного життя» [16, с. 28].

Згадаймо безліч утопій про шляхи досягнення людиною власної гармонії, а спільнотою - гармонійного суспільства. Ми знаємо, якими вони мають бути відповідно до загальнолюдських ціннісних орієнтирів і настанов. Але щось завжди заважає нам до них наблизитись. Можливо, розуміння кожним з нас і усіма разом своєї унікальності (універсальної обдарованості), прийняття її в усій повноті часово-просторової об'ємності допоможе якнайкраще пізнати і зрозуміти себе, з'ясувати, що маємо роботи задля того, щоб стати щасливими... Тим паче шляхи/способи руху до омріяного ми завжди носимо в собі і вони вже окреслені в працях вітчизняних науковців психології вчинку. Звертаймося до них.

ВИСНОВКИ

1. Категорія «обдарованість» репрезентує собою досить складне за природою психологічне явище, формат якого виходить за рамки звичного розуміння психології особистості. Психогенетика даного феномену, а також соціально-психологічний аспект його розвитку є набагато глибшими за свою сутність і змістом, щоб звужувати його до понятійної системи звичної для традиційної психології теорії здібностей. Обдарованість має духовно-екзистенційну природу і є, власне, людською потенцією, що через інтенціонування суб'єктного ядра дозволяє особистості осягнути вимір людського існування і тим самим відбутися індивіду як людині.

2. Обдарованість не тотожна якості однієї психічної функції, якою б та не була, вона синтезує і конкретизує в собі дію багатьох психічних функцій

і в цьому контексті є універсальною онтологічною функціональною системою, що реалізує ці функції, продукуючи родові форми діяльності. Це дає можливість визначати її як «універсальну обдарованість» (В. А. Роменець) і трактувати як здатність і здібність людини «страждати болями всього людства», тобто вчиняти і у такий спосіб духотворити з себе, тим самим визначаючи цінності вищого порядку для співжиття з Іншими. Такий формат розуміння і визначення феномену обдарованості дозволяє прояснити ситуацію довкола проблематики «загальних» та «спеціальних» здібностей, наповнити їх конкретним смислом, змістом і значенням та представити своєрідність їх взаємозв'язку у вигляді специфічної моделі супідрядності: універсальна обдарованість людини і конкретні здібності особистості.

3. Розгляд обдарованості як соціально-психологічного явища в контексті суб'єктно-вчинкового підходу, прийняття позиції щодо універсальної обдарованості і конкретних здібностей знімає напругу компонентної структуризації «ядра обдарованості», представлені в різних сучасних концепціях, і відкриває шлях до створення принципово нової соціально-психологічної вітчизняної теорії здібностей людини, в основу якої будуть покладені смислоутворюючі характеристики власне людського способу життєздійснення, а отже вона матиме значний теоретико-методологічний ресурс для практичної психології, зокрема для психотехнологічного вирішення проблем цілісного розвитку особистості, її духовно-творчих сил на різних стадіях онтогенезу.

4. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються в дослідженні у контексті суб'єктно-вчинкового підходу змістовного поля універсальної обдарованості, визначенні критеріїв оцінки стану її розвитку на різних стадіях онтогенезу. У далекій перспективі бачиться створення психолого-педагогічної методики розвитку універсальної обдарованості (і, відповідно, конкретних здібностей) в підлітковому та ранньому юнацькому віці засобами

спільного вчинку дорослих і дітей як психологічного ґрунту для становлення в дітей та учнівської молоді соціально-психологічного мислення та формування у них готовності до дорослого життя.

1. *Братусь Б. С.* К проблеме человека в психологии [Электронный ресурс] / Б. С. Братусь // Вопросы психологии. – 1997. - №5. - URL: http://www.nrpsy.ru/teoria_problemi_bratus.htm.
2. *Братусь Б. С.* Аномалии личности / Б. С. Братусь - М.: Мысль, 1988. — 301, [2] с.
3. *Выготский Л. С.* История развития высших психических функций: Собр. соч. / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – 366 с.
4. *Гегель Г. В. Ф.* Сочинения. Лекции по эстетике : Сочинения в 14 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Соцэкгиз, 1938. Т. XII, с. 241-242.
5. *Кочерган М. П.* Історична лексикологія та етимологія [Електронний ресурс] / М. П. Кочерган. Вступ до мовознавства. - 2006 р. URL: http://pidruchniki.ws/1274021648101/dokumentoznavstvo/istorichna_leksikologiya_etimologiya#314.
6. *Наливайко С.* Індорійські таємниці України / С. Наливайко [Електронний ресурс]. URL: <http://knigi-chitaty.ru/read/144090.html>
7. *Непомнящая Н.И.* Целостно-личностный подход к изучению человека / Н. И. Непомнящая // Вопросы психологии. - 2005. - № 1. - С. 116-124.
8. Рабочая концепция одаренности / Д. Б. Богоявленская (отв. ред.), В. Д. Шадриков (науч. ред.), Ю. Д. Бабаева, А. В. Брушлинский, В. Н. Дружинин, И. И. Ильясов, И. В. Калиш, Н. С. Лейтес, А. М. Матюшкин, А. А. Мелик-Пашаев, В. И. Панов, В. Д. Ушаков, М. А. Холодная, Н. Б. Шумакова, В. С. Юркевич. — 2-е изд., расш. и перераб. — М., 2003. — 95 с.
9. *Роменец В. А.* Жизнь и смерть: постижение разумом и верой / В. А. Роменец. - 2-е изд. – К.: Либідь, 2003. – 232 с.
10. *Рубинштейн С. Л.* Способности / С. Л. Рубинштейн // Основы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с.
11. Современный философский словарь [Электронный ресурс]. URL: http://encyclopedia_philosophy.academic.ru/97/%D0%94%D0%90%D0%
12. *Столяренко О. Б.* Психологія особистості [Электронный ресурс]. URL: http://pidruchniki.ws/15840720/psihologiya/psihologiya_osobistosti_-_stolyarenko_ob.

13. *Татенко В. О.* Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В. О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка. - К.: Либідь, 2006. - С. 316-358.
14. Толковый словарь Т. Ф. Ефремовой [Электронный ресурс]. URL: <http://enc-dic.com/efremova/Dar-18433.html>
15. *Шадриков В. Д.* Введение в психологию: способности человека / В. Д. Шадриков. – М.: Логос, 2002. - 160 с.
16. *Шульга В. Д.* Спільний учинок як механізм соціалізації учнівської молоді: дис. ...канд. психол. наук : 19.00.05 / Шульга Вікторія Дмитрівна. – К., 2013. – 257 с.

1. *Bratus', B. S.* (1997). К проблеме человека в психологии. *Voprosy psichologii*, 5. Retrieved from http://www.nrpsy.ru/teoria_problemi_bratus.htm.
2. *Bratus', B. S.* (1988). *Anomaliya lichnosti*, Moskva.
3. *Vygotskiy, L. S.* (1983). *Istoriya razvitiya vysshyh funktsiy: Sobraniye sochineniy*, vol. 3.
4. *Gegel, G.V.F.* (1938). *Sochineniya. Lektsii po estetike : Sochineniya v 14 tomah*. Moskva, vol. XII, p. 241-242.
5. *Kochergan, M. P.* (2006). *Istorychna Leksykologiya ta etymologiya*. Retrieved from http://pidruchniki.ws/1274021648101/dokumentoznavstvo/istorichna_leksi-kologiya_etimologiya#314.
6. *Nalyvayko, S.* *Indoariyski taemnytsi Ukrainy*. Retrieved from <http://knigichitaty.ru/read/144090.html>.
7. *Nepomnyashchaya, N. I.* (2005). *Tselostno-lichnostnyy podhod k izucheniyu cheloveka. Voprosy psichologii*, 1, 116-124.
8. *Rabochaya kontseptsiya odaryonnosti* (2003), Moskva.
9. *Romenets, V. A.* (2003). *Zhizn' i smert' : postizheniye razumom i veroy*, Kyiv.
10. *Rubinshteyn, S. L.* (1998). *Sposobnosti*. V kn.: Rubinshteyn, S. L. *Osnovy obshchei psichologii*, SPb.
11. *Sovremenny filosofskiy slovar'*. Retrieved from <http://encyclopedia-philosophy.academic.ru/97/%D0%94%D0%90%D0%A>
12. *Stolyarenko, O. B.* *Psichologiya osobystosti*. Retrieved from http://pidruchniki.ws/15840720/psichologiya/psichologiya_osobystosti_-_stolyarenko_ob.
13. *Tatenko, V. O.* (2006). *Sub'yecktno-vchynkova paradygma v suchasniy psichologii*. V kn. : Tatenko V. O. *Lyudyna. Sub'ekt. Vchinok : Filsofs'ki-psichologichni studii*, Kyiv, p. 316-318.
14. *Tolkovyy slovar' T. F. Yefremovoi*. Retrieved from <http://enc-dic.com/efremova/Dar-18433.html>

15. *Shadrykov, V. D.* (2002). *Vvedenie v psihologiyu : sposobnosti cheloveka*, Moskva.
16. *Shul'ha, V. D.* (2013). *Spil'nyy uchinok yak mechanism sotsializatsii uchnivs'koyi molodi*. Dis. kand. psyhol. nauk : 19.00.05, Kyiv.

АНОТАЦІЯ

Шульга Вікторія Дмитрівна.

Феноменологія обдарованості у суб'єктно-вчинковому вимірі.

Здійснюється аналіз феноменології обдарованості у форматі суб'єктно-вчинкових пояснень сутності явищ людської психіки. Розглядається введене В. А. Роменцем поняття «універсальна обдарованість» як таке, що дозволяє сутнісно конкретизувати, наповнити живим смислом понятійний конструкт «обдарованість» і на новому теоретико-методологічному рівні подивитися на проблему моделювання психологічного явища, позначеного цим терміном. Мовиться про взаємозв'язок і відношення універсальної обдарованості, здібностей та психічної функції. Досліджуються феноменологічні властивості і функціональні межі обдарованості, виходячи із смислоутворюючих характеристик людини. Висновується, що обдарованість у соціально-психологічному аналітичному форматі є тією психогенетичною даністю, яка уособлює в собі життєво-енергетичний, суб'єктно-вчинковий ресурс людини і продукує творчу спроможність особистості змінювати світ і себе в ньому у вчинковий спосіб. Умовою успішності такого продукування є суб'єкт-суб'єктна взаємодія, тобто спільний учинок особистості зі значущими Іншими в різних сферах соціального життя. Психологічними ознаками обдарованості визначаються: цілісність, поліфонічність, системність, структурованість.

Ключові слова: *обдарованість, універсальна обдарованість, здібності, суб'єктність, учинок, спільний учинок, суб'єктно-вчинковий підхід.*

АННОТАЦИЯ

Шульга Виктория Дмитриевна.

Феноменология одарённости в субъектно-поступковом измерении.

Осуществляется анализ феноменологии одарённости в формате субъектно-поступковых объяснений сущности явлений человеческой психики. Рассматривается введённое В. А. Роменцом понятие «универсальная одарённость» как такое, что позволяет сущностно конкретизировать, наполнить живым смыслом понятийный конструкт «одарённость» и на новом теоретико-методологическом уровне посмотреть на проблему моделирования психологического явления, обозначенного этим термином. Говорится о взаимосвязи и отношениях между универсальной одарённостью, способностями и психической функцией. Исследуются феноменологические свойства и функциональные границы одарённости, исходя из смыслообразующих характеристик человека. Делается вывод, что одарённость в социально-психологическом формате является той психогенетической данностью, которая олицетворяет собой жизненно-энергетический, субъектно-поступковый ресурс человека и продуцирует творческую состоятельность личности изменять мир и себя в этом мире посредством поступковой деятельности. Как условие успеха такого продуцирования выступает субъект-субъектное взаимодействие, т. е. совместный поступок личности со значимыми Другими в разных сферах социальной жизни. В качестве психологических признаков одарённости определяются: целостность, полифоничность, системность, структурированность.

Ключевые слова: *одарённость, универсальная одарённость, способности, субъектность, поступок, совместный поступок, субъектно-поступковый подход.*

ANNOTATION

Shul'ha Viktoriya.

Phenomenology of a Talent in the Subjective-Actional Dimension.

In this article the analysis of the phenomenology of a talent in a format of subjective-actional explanations of an essence of phenomena of a human psyche is

performed. The concept of a «universal talent» introduced by V.A. Romenets, is considered as the concept that allows to specify and to fill the conceptual construct «talent» with real feeling as well as to look at the problem of modeling of psychological phenomenon at new theoretical-methodological level. It is spoken about relationship between the universal talent, abilities and physic function. Phenomenological specifications and functional borders of a talent, in connection with the sense- formatting characteristic of a person are investigated. The conclusion is made, that a talent in a social-psychological format is the psychogenetic fact that represents vital, energetic, subjective-actional resource of a person and produces the creative ability of a person to change himself and the world by means of actional activity. Subject-subject joint action with Other significant ones in different spheres of social life is the condition of the success of such production. Integrity, polyphony, consistency, structure are determined as psychological signs of a talent.

Key words: *talent, universal talent, ability, subjectness, action, joint action, subjective-action approach.*

Відомості про автора: Шульга Вікторія Дмитрівна, кандидат психологічних наук, науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ